

BAS GITARA CHOLG‘USINING TURLARI VA ULARNING SOZLANISHIDAGI FARQI

Teshabayev Azizjon Axmad o‘g‘li
O‘zDK huzuridagi B.Zokirov nomidagi
Milliy estrada instituti o‘qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada bas gitara cholg‘usining zamonaviy ijrochilik amaliyotida qo‘llaniladigan asosiy turlari va ularning sozlanish (tuning) tizimidagi farqlari tahlil qilinadi. To‘rt torli, besh torli, olti torli va kengaytirilgan diapazonli (extended range) bas gitara modellari, fretli va fretless variantlari, aktiv va passiv elektronika tizimiga ega asboblari, shuningdek, elektr va akustik baslarning konstruktiv hamda funksional xususiyatlari ilmiy-amaliy nuqtai nazardan ko‘rib chiqiladi. Har bir tur va sozlanishning garmonik diapazon, texnik imkoniyat, ansambl tarkibidagi vazifa, janrga moslashuv va tovush balansi nuqtai nazaridan afzallik va cheklovlari yoritiladi. Maqolada standart E–A–D–G sozlanishidan tortib B–E–A–D–G, B–E–A–D–G–C, turli pastlashtirilgan va alternativ storlar tizimining amaliy qo‘llanishi, vokal diapazoni, baraban stroylari, umumiy mikslash ehtiyojlari bilan uyg‘unlik masalalari ham alohida tahlil qilinadi. Material bas gitarani faqat “bitta qolipdagi” cholg‘u emas, balki ijrochilik maqsadiga mos holda ongli tanlanishi lozim bo‘lgan murakkab professional vosita sifatida talqin etadi hamda musiqiy ta‘lim tizimi, aranjirovka va ansambl ijrosi uchun metodik tavsiyalar beradi.

Kalit so‘zlar . bas gitara turlari, sozlanish, to‘rt torli bas, besh torli bas, olti torli bas, fretless, aktiv elektronika, passiv elektronika, akustik bas, diapazon, ansambl

Аннотация . В статье рассматриваются основные типы бас-гитар, используемые в современной музыкальной практике, и анализируются различия их строя и функционального применения. Подробно описываются четырёхструнные, пятиструнные, шестиструнные и расширенные модели, ладовые и безладовые варианты, инструменты с активной и пассивной электроникой, а также электрические и акустические басы. Особое внимание уделяется влиянию типа инструмента и его строя на диапазон, удобство исполнения, роль в ансамбле, жанровую специфику и звуковой баланс. Рассматриваются стандартный строй E–A–D–G, распространённые варианты B–E–A–D–G и B–E–A–D–G–C, пониженные и альтернативные строи, их связь с вокальными партиями, ударной установкой и общей структурой аранжировки. Статья подчёркивает необходимость осознанного выбора типа и строя бас-гитары в зависимости от художественных задач и предлагает методические ориентиры для педагогов, аранжировщиков и исполнителей.

Ключевые слова . бас-гитара, строй, четырёхструнный бас, пятиструнный бас, шестиструнный бас, безладовый бас, активная электроника, пассивная электроника, акустический бас, диапазон

1. Kirish. Bas gitara ko'p hollarda yagona, standart ko'rinishdagi cholg'u sifatida tasavvur qilinadi. Amalda esa u turli konstruksion yechimlar, torlar soni, menzura uzunligi, elektron tizim va sozlanish variantlariga ega bo'lgan keng oilani tashkil etadi. Har bir tur muayyan ijrochilik vazifasi, janr talablari, ansambl tarkibi va tovush estetikasiga moslab shakllangan bo'lib, bas gitarani ongli ravishda tanlash ijrochining badiiy natijasiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. To'g'ri tanlanmagan tur yoki sozlanish vokal diapazoni bilan mos kelmasligi, barabanlar bilan uyg'unlashmasligi, past chastotalarda ortiqcha zichlik yoki aksincha bo'shliq paydo qilishi, aranjirovkaning umumiy muvozanatini buzishi mumkin.

Shu bois mazkur maqolada bas gitara turlarini "kuchliroq", "zamonaviyroq" yoki "modadagi" asbob tamoyili bilan emas, balki funksional va musiqiy mezonlar bilan baholash, ularning sozlanishdagi farqlarini ansambl amaliyoti bilan bog'lab tushuntirish maqsad qilib olinadi. Maqola ijrochilar, aranjirovkachilar va musiqiy ta'lim muassasalari uchun bas gitarani tizimli tushunishga xizmat qiladi.

2. To'rt torli bas gitara: klassik standart

To'rt torli bas gitara (odatda E–A–D–G sozlanishida) bas cholg'ularining tarixiy va amaliy jihatdan asosiy standarti hisoblanadi. Uning menzura uzunligi odatda 34 dyuym atrofida bo'lib, tovush diapazoni klassik kontrabasga yaqinlashtirilgan. Bu turdagi bas gitara ansambl uchun eng universal yechim sifatida shakllangan: pop, rok, blues, funk, reggae, country, ko'plab estrada va studiya loyihalarida to'rt torli bas yetarli garmonik va ritmik poydevor berishga qodir.

To'rt torli basning afzalligi uning soddaligi va aniqligidadir. Torlar orasidagi intervallar kvartalar asosida qurilgani sababli, akkord strukturasi, gammasi va liniyalarini tez o'qish va ijro qilish osonlashadi. Bass chizig'ini yozish, o'qish va transpozitsiya qilish pedagogik tomondan ham soddadir. Ansambl amaliyotida bu tur past chastotani ortiqcha yuklamasdan, barabanlar bilan uyg'un ishlash, vokalga joy qoldirish va umumiy mikslash jarayonini yengillashtirishi bilan qadrlanadi.

Shu bilan birga, zamonaviy og'ir janrlar, keng diapazonli aranjirovkalar va pastroq tonalliklarda ijro etiladigan asarlar uchun to'rt torli bas ba'zan past registr bo'yicha yetarli imkon bermasligi mumkin. Bunday holatda kuy va aranjirovka talablariga mos kengaytirilgan turdagi bas gitaralar zarur bo'ladi.

3. Besh torli bas: kengaytirilgan past diapazon

Besh torli bas gitara odatda B–E–A–D–G sozlanishida bo'lib, to'rt torli standartga past B (si) torini qo'shish orqali past diapazonni kengaytiradi. Bu yechim zamonaviy pop, R&B, gospel, fusion, metal va katta sahna tovush tizimida barqaror past asos talab etiladigan boshqa yo'nalishlarda muhim ahamiyat kasb etgan. Past B torining mavjudligi baraban "kick" zarbasining asosiy chastota diapazoni bilan uyg'un ishlash, chuqur va to'liq past qatlam hosil qilish, asarni qulay tonalliklarda ijro qilish imkonini beradi.

Besh torli bas ijrochidan yanada yuqori nazorat va savodxonlik talab qiladi. Torlar soni ortishi bilan diapazon kengayadi, ammo fretboard navigatsiyasi murakkablashadi. To'g'ri ishlatilgan taqdirda besh torli bas vokal diapazonini o'zgartirmasdan past tonalliklarda yozish, og'irroq janrlarda kuchli poydevor berish va ansamblni past chastotalar bo'yicha mustahkamlash imkonini beradi. Noto'g'ri yondashilganda esa ortiqcha "bo'g'iq" va loyqa

tovush, mikslashda haddan tashqari yuklama, vokal va boshqa asboblarning uchun joyning qisqarishi kuzatilishi mumkin.

Shuning uchun besh torli basni tanlashda ijrochi o'zining texnik tayyorgarligi, ansambl repertuari va sahnadagi tovush tizimini hisobga olishi, past B torini faqat "qudratli tovush" uchun emas, balki garmonik maqsadga muvofiq joylarda ishlatishi lozim.

4. Olti torli va kengaytirilgan diapazonli bas gitaralar

Olti torli bas gitara odatda B–E–A–D–G–C yoki unga yaqin sozlanishda bo'lib, ham past B, ham yuqori C torini o'z ichiga oladi. Bu turdagi asbob bas chizig'ini keng diapazonda olib borish, akkordli ijro, melodik solo, yuqori registrdagi frazalash va garmonik tajribalar uchun katta imkoniyat yaratadi. Jazz-fusion, progressiv rok, solo bass loyihalari, zamonaviy akademik kompozitsiyalar kabi murakkab strukturalarda olti torli bas ijrochiga bir vaqtning o'zida poydevor va melodik element bo'lish imkonini beradi.

Biroq bunday keng diapazonli asbob ansambl sharoitida har doim ham zarur emas. Agar ijrochi o'z roli sifatida poydevorni barqaror tutishni emas, doimiy ravishda yuqori registrlarga chiqishni tanlasa, ansambl balansida chalkashlik, funktsional vazifalarning adashishi yuzaga keladi. Shuning uchun olti torli bas professional ongli nazorat talab qiladi: u imkoniyatlarni ko'paytiradi, lekin mas'uliyatni ham kuchaytiradi.

Extended range (7 torli va undan ortiq) bas gitaralar ham xuddi shu tamoyil asosida baholanadi. Ular alohida kontseptual loyihalar, polifonik ijrolar, murakkab kompozitsiyalar uchun xizmat qilishi mumkin, biroq odatiy ansambl amaliyotida funktsional soddalik ko'pincha samaraliroq bo'ladi.

5. Fretli va fretless bas: tovush madaniyati va intonatsiya

Bas gitaraning turlarini baholashda fretli va fretless (bezladd) variantlar o'rtasidagi farq alohida o'rin tutadi. Fretli bas gitaralar ijrochi uchun aniq intonatsion chegarani belgilab beradi, akkordli ijro, tezkor texnik frazalar, rok va pop kabi "qattiq" ritm talab qiluvchi janrlarda ishonchli yechim hisoblanadi. Fretli asboblarda soflikni nazorat qilish nisbatan oson, o'quv jarayonida esa bu tur asosiy baza sifatida qo'llaniladi.

Fretless bas esa, aksincha, ijrochidan sezilarli darajada nozik eshitish, qo'l nazorati va musiqiy mas'uliyat talab qiladi. Fretlarning yo'qligi legato, glissando, mikrointonatsiya va yumshoq o'tishlar uchun keng imkoniyat yaratadi. Jazz, fusion, world music, kamer ansamblari, lirik instrumental yo'nalishlarda fretless basning ovozi o'ziga xos ifoda vositasiga aylanadi. Biroq u noto'g'ri ishlatilsa, ansambl intonatsion barqarorligini buzishi mumkin. Shu sababli fretless bas professional poydevorga ega, garmonik va intonatsion savodxon ijrochilar uchun maqsadga muvofiq, o'quv bosqichida esa bosqichma-bosqich joriy etilishi lozim.

6. Aktiv va passiv elektronika, elektr va akustik baslar

Bas gitaraning zamonaviy turlarini farqlashda uning elektron tizimi ham muhim mezonidir. Passiv bas gitara an'anaviy sxema asosida ishlaydi, tovushi tabiiyroq, "vintej" xarakterga ega bo'lib, dinamika ijrochining barmog'iga sezgirroq bo'ladi. Rock, blues, klassik pop va ko'plab jonli jamoalarda passiv bas hali ham ishonchli standart hisoblanadi.

Aktiv bas gitaralar ichki preamp va ekvalayzerga ega bo'lib, tovushni kengroq boshqarish, past va yuqori chastotalarni sahnaning o'zida sozlash imkonini beradi. Funk, modern R&B,

metal, studiya sessiyalari, katta sahna formatlarida aktiv elektronika aniq, keskin va miksta yaxshi “o‘qiladigan” tovush beradi. Biroq aktyor tovushni haddan tashqari qayta ishlasa, tabiiylik yo‘qolishi, ansamblga “haddan oldin” chiqib ketishi mumkin.

Elektr bas gitaradan tashqari akustik bas ham mavjud bo‘lib, u kichik kamer ansambllar, akustik setlar, folk loyihalar uchun mos. U o‘zining tabiiy rezonansli ovozi bilan gitara, kahon, yumshoq perkusiyalar bilan yaxshi uyg‘unlashadi, lekin katta sahna va og‘ir ansambl tarkibida qo‘shimcha kuchaytirish va ehtiyotkor mikslash talab qiladi.

7. Sozlanishdagi farqlar va ansambl talablari

Bas gitaraning sozlanishi faqat texnik qulaylik masalasi emas, balki butun ansamblning garmonik va psixoakustik manzarasini belgilovchi omildir. Standart E–A–D–G sozlanishi klassik kompromiss sifatida ko‘plab janrlar uchun yetarli. B–E–A–D–G yoki B–E–A–D–G–C kabi sozlanishlar esa pastroq tonalliklar, keng diapazon, og‘ir va zamonaviy tovush talab etiladigan holatlar uchun tanlanadi.

Alternativ stroylardan foydalanishda vokal diapazoni, gitara va klavish partiyalarining registri, baraban “kick” zarbasining asosiy chastotalari, sahna va studiya akustikasi hisobga olinishi kerak. Haddan tashqari pastlashtirilgan sozlanish bas chizig‘ini chalkashtirishi, portativ akustik tizimlarda loyqa eshitilishiga olib kelishi, tinglovchi uchun farqlanuvchi garmonik struktura o‘rniga umumiy g‘uvillash paydo qilishi mumkin. Shu sababli sozlanish tanlovi ham ijrochilik saviyasi, ham texnik sharoit, ham artistik maqsadlar bilan mutanosib bo‘lishi lozim.

8. Ta’limiy va amaliy xulosalar

Bas gitara turlari va ularning sozlanishidagi farqlarni tizimli o‘rganish musiqiy ta’lim jarayonida alohida mavzu sifatida qo‘yilishi zarur. Talabalar bas gitarani bir xil qolipdagi asbob emas, balki ijodiy vazifaga qarab tanlanadigan, funksional imkoniyatlari turlicha bo‘lgan cholg‘ular oilasi sifatida anglab olishlari kerak. Pedagoglar esa dastlab to‘rt torli passiv basni asosiy poydevor sifatida o‘rgatib, keyinchalik besh torli, olti torli, fretless va aktiv tizimli asboblarni maqsadga muvofiq tarzda kiritishlari mumkin.

Aranjirovkachilar va ansambl rahbarlari bas gitaraning turi va sozlanishini repertuar, vokal diapazoni, sahna texnikasi va umumiy konsepsiyaga mos holda tanlashlari lozim. To‘g‘ri tanlangan bas turi ansambl tovushini boyitadi, noto‘g‘ri tanlov esa ortiqcha murakkablik, tartibsizlik va texnik muammolarga sabab bo‘lishi mumkin. Shuning uchun bas gitarani tanlash masalasi shunchaki “necha torli va qaysi firma” savoli bilan cheklanmay, musiqa tilini chuqur anglashga asoslangan qaror sifatida shakllanishi kerak.

9. Xulosa

Bas gitara cholg‘usining turlari va ularning sozlanishidagi farqni to‘g‘ri anglash jamoa ijrochiligida yuqori sifatli tovush natijasiga erishish uchun zarur shartlardan biridir. To‘rt torli bas klassik va universal poydevor sifatida, besh torli va olti torli modellari esa kengaytirilgan diapazon va zamonaviy talablarga mos yechim sifatida xizmat qiladi. Fretli va fretless, aktiv va passiv, elektr va akustik variantlar esa ijrochining estetik didi, janr talabi va ansambl ehtiyojiga qarab tanlanishi lozim bo‘lgan imkoniyatlar majmuasini tashkil etadi.

Bas gitaraning turini tanlash bu ijrochini “moda”ga moslashtirish emas, balki ansambl arxitekturasini ongli loyihalash demakdir. Ongli yondashuv bas chizig‘ining garmonik

aniqligi, ritmik barqarorligi, psixoakustik samaradorligi va jamoaviy tovush bilan uyg'unligi orqali namoyon bo'ladi. Shunday ekan, bas gitara turlarini chuqur o'rganish, ularning sozlanish tizimini to'g'ri qo'llash zamonaviy ijrochilik madaniyatining ajralmas tarkibiy qismidir.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Friedland, E. *Bass Grooves: Develop Your Groove & Play Like the Pros*. Milwaukee: Hal Leonard, 1995.
2. Friedland, E. *Building Walking Bass Lines*. Milwaukee: Hal Leonard, 1993.
3. Levine, M. *The Jazz Theory Book*. Petaluma: Sher Music Co., 1995.
4. Wooten, V. *The Music Lesson: A Spiritual Search for Growth Through Music*. New York: Berkley Books, 2008.
5. Reid, R. *The Evolving Bassist*. Teaneck: Myriad Ltd., 1974.
6. Sadovnikov, V. *Электргитара и бас-гитара: устройство и звукоинструменты*. Moskva, 2009.
7. Alekseev, A. D. *Основы ансамблевой игры*. Moskva: Muzyka, 2002.
8. Miller, M. *Marcus Miller – Bass Lines, Techniques and Concepts*. New York, 2010.
9. Berlin, J. *Bassically Speaking*. CPP Media, 1993.
10. Yamaha, Fender, Ibanez, Music Man rasmiy texnik kataloglari va foydalanuvchi qo'llanmalari.
11. Berklee College of Music. *Electric Bass Curriculum va Ensemble Performance Handbook* (ochiq syllabuslar va metodik materiallar).
12. Onlayn resurslar: Scott's Bass Lessons, TalkingBass, No Treble, StudyBass – bas ijrochiligi, sozlanish va ansambl amaliyoti bo'yicha metodik maqolalar.
13. Paczkowski, J. *Extended Range Bass: Concepts & Applications*. 2015.
14. Piston, W. *Harmony*. New York: W. W. Norton & Company, 1987.
15. Tagiev, Sh. *Estrada ansamblida bas partiyasining o'rni*. Toshkent, 2017.